

УДК 94(477):930.1(028) "1921"

СРІБНЯК ІГОР,

доктор історичних наук, професор,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ТАБІР ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР В АЛЕКСАНДРОВІ (ПОЛЬЩА) НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1921 р.¹

У статті проаналізовано умови перебування інтернованого українського вояцтва в таборі Александрів (Польща) навесні-влітку 1921 р. Доведено, що побут вояків-українців був позначений значними труднощами, що було зумовлено антисанітарією в таборі, не завжди задовільним харчуванням та загальним несприятливим режимом утримання інтернованих. Усе це призводило до деморалізації тієї частини інтернованого українського вояцтва, яке не мало стійких національно-державницьких переконань. Дехто з їх числа несанкціоновано залишав табір, після чого таких осіб виключали зі складу армії УНР як дезертирів. Але попри всі складнощі, частини і з'єднання зберігали свою військову організацію, а завдяки добре налагодженій роботі таборового шпиталю в таборі вдалося запобігти поширенню інфекційних хвороб. Увесь цей час штаб групи ефективно здійснював організаційно-керівні функції всіма сторонами життя та діяльності інтернованих у таборі.

Ключові слова: табір; інтерновані; шпиталь; наказ; комендатура; Александрів; Польща.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Різні аспекти історії життєдіяльності інтернованих вояків-українців у таборі Александрів уже досліджувались польськими [Karpus, 1987; Wiśka, 1993 та 1995; Kołjančuk, 1991 та 1992] та українськими [Срібняк, 1997; Сидоренко, 2000] істориками, публікації яких заклали основу для подальших наукових опрацювань указаної теми. Специфіка функціонування цього табору стала предметом зацікавлення й О. Колянчука, який подав короткий нарис про Александрів у своїй узагальнювальній монографії. На жаль, цьому сюжету колосально бракує джерел з ЦДАВО України, де зберігається найбільший корпус документів з окресленої проблеми. І хоч О. Колянчук покликається на згаданий архів, указуючи, зокрема, кількість неписьмених та малописьмених козаків у таборі [див. ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 197, арк. 4], ця інформація запозичена ним із монографії "Обеззброєна, але нескорена", але вже без зазначення цього [Колянчук, 2000].

Робота з наукової розробки історії табору продовжувалась і надалі, свідченням чого став вихід 2008 р. у Польщі окремої збірки (у серії "Табори полонених та інтернованих на польських землях 1914-1924"), у якій було розміщено чотири статті з тематики згаданого табору [Karpus; Срібняк; Wiśka; Waszkiewicz]. Але й після цього фактологічне забезпечення обставин перебування інтернованих вояків-українців в Александрові залишалось ще недостатнім, хоча останнім часом можна сподіватись на суттєве збагачення джерельної основи обраної нами дослідницької теми [Срібняк, 2018 а, б].

Мета статті - аналіз перебування інтернованих вояків-українців в Александрові, зокрема за матеріалами ЦДАВО України.

Виклад основного матеріалу. З приходом весни 1921 р. у таборі було активізоване військове навчання,

зокрема організовано "курс для старших військових начальників" (командирів куренів), який складався з окремих викладів (рефератів) різної військово-фахової тематики. Для сотенних командирів також передбачалось проходження впродовж місяця відповідного курсу навчання, крім того, планувалось створити й окремий курс "для підготовки старшин до служби на молодших штабних посадах (до начальника оперативного відділу штабу стрілецької бригади)". Також командування групи зобов'язало начдивів та командирів окремих частин повною мірою використовувати час перебування в таборі "для самовиховання і освіти [...] старшин, яким історією покладено видогравати ролі в будівництві нашої армії" [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 63].

Тих старшин, які являли собою зразок для наслідування, старші начальники мали усіляко підтримувати, малоактивним - допомагати в їх фахово-духовному становленні, а тих представників старшинського корпусу, "які не піддаються і не можуть бути терпимими в старшинській або козацькій середі", рішуче позбуватись. Останнім належало вносити до спеціальних списків та передавати їх начальникові Української військово-санітарної місії у Варшаві, за представленням якого польською владою ухвалювались би рішення про переведення таких осіб до карного табору Домб'є. Для участі в процесі атестації старшин мали бути широко залучені перевірочні (рангові) комісії та старшинські гонорові суди [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 63].

Проте такі заходи мали тільки частковий ефект і не завжди були ефективними. Це пояснювалось дуже складними умовами таборового існування інтернованих, а також тим, що частина старшинства і козацтва, не маючи тривких морально-національних засад, шу-

¹ Статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіюму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули із числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі.

кала можливостей будь-що залишити табір. Ця категорія українського вояцтва не вважала за потрібне зберігати свою вірність прапору УНР, розраховуючи або прилаштувати себе в Польщі (чи деінде в Європі), або й повернутись додому для мирного життя в УСРР, цілком безпідставно сподіваючись на прощення з боку більшовиків.

Уже навесні 1921 р. окремі старшини, користуючись своїм правом на тимчасове звільнення з табору (один раз на тиждень), почали залишати табір і вже більше до нього не повертатись, стаючи в такий спосіб дезертирами. Їх кількість з Александрова збільшилась настільки, що військове міністерство Польщі оголосило про проведення розшуку дезертирів шляхом розсилання "листів гончих за втікачами", а також попередило командування інтернованих Військ УНР про те, що в пазі зростання відсотку дезертирства порядок видачі перепусток старшинам буде переглянуто в бік суттєвого зменшення або взагалі скасовано [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 53 зв.].

Проте ані ці попередження польської влади, ані заходи командування групи інтернованих, спрямовані на зміцнення морального духу таборян, не могли перешкодити рішучою кількістю вояків армії УНР залишити її лави. Їх не турбувала та обставина, що вони будуть оголошені дезертирами та ганебно виключені зі складу армії, бо ідея української державності від самого початку була для них чужою, а їх приналежність до українського війська - ситуативною та значною мірою випадковою. Ця категорія вояцтва переймалась лише одним - уникненням арешту польською поліцією. Але навіть і в такому разі найгірше, що на них чекало, був карний табір Дом'є, де такі особи проводили кілька місяців. Між тим загальна кількість дезертирів з Александрова дійсно була досить великою: тільки за червень-липень 1921 р. зі складу 4-ої Київської дивізії дезертирувало 9 старшин і 110 козаків, а 6-та Січова дивізія із цієї ж причини втратила чотирьох старшин і 143 козаки [ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 510, арк. 78-90].

Слід відзначити, що деморалізація українського старшинства проявлялась і в інший спосіб: дехто зі старшин армії УНР шукав для себе сумнівної розради в п'ятиці, забуваючи про своє високе призначення вихователів козацтва. Про один із таких випадків ішлося в рапорті (ч. 1515 від 30 травня 1921 р.) т. в. о. начдива 4-ої Київської стрілецької дивізії генерал-хорунжого В. Нельговського до начальника групи інтернованих Військ УНР в Александрові. У ньому, зокрема, повідомлялось про невідповідну поведінку поручника П. Сулімовського, якого "за п'янство, грубе поводження і бешкетування" було взято під арешт (на 30 діб), а його поведінка стала предметом розгляду дивізійного Старшинського гонорового суду. Але ще до цього наказу П. Сулімовський опинився на таборній гауптвахті (за розпорядженням коменданта табору), де йому було завдано побоїв польськими солдатами, а потім уміщено до козацького арештантського приміщення [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 42, арк. 265].

Увесь цей час козаки (які перебували на гауптвахті під арештом) були свідками невідповідного, навіть брутального поводження польських солдатів із поручником П. Сулімовським, але пізніше відмовилися вказати на тих, хто власне принижував українського старшину. В. Нельговський звертав увагу на те, що П. Сулімовського за жодних обставин не можна було тримати в одній камері з козаками, так само як і вдаватися до насильства щодо нього. У своїй резолюції генерал-хорунжий П. Ліпко висловив слушну пропозицію: у тому разі, якби винуватців побиття поручника П. Сулімов-

ського так і не було би знайдено, усіх козаків і підстаршин, які перебували в цей час під арештом на таборній гауптвахті, належалося відправити до карного табору Дом'є [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 42, арк. 265] (чого, напевно що, так і не було зроблено - авт.).

Жодним чином не виправдовуючи поручника П. Сулімовського, таки зазначимо, що умови життя і побуту загалу таборян в Александрові на початку літа 1921 р. були цілком не відповідними, що спонукало деякого зі старшин до такої сумнівної "втечі" від таборової дійсності. Подробиці нужденного животіння вояцтва були викладені у листі № 3078 (від 12 липня 1921 р.) генерала М. Безручка до голови Української військово-ліквідаційної комісії В. Зелінського. Констатувавши на початку листа, що становище інтернованих із кожним днем погіршувалося, М. Безручко, зокрема, повідомляв про те, що однострої в частини вояцтва прийшли "у катастрофічний стан". І хоча за піврічний термін перебування в таборі інтернованим і була видана невелика кількість штанів і обмоток, цього, очевидно ж, було цілком недостатньо, аби задовольнити всі потреби таборян [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351].

До того ж запропоновані таборянам польською службою постачання френчі були настільки старими та пошарпаними, що не надавались для використання та були забраковані таборовою речовою комісією. Отримати їх погодились лише за умови, що вони будуть зужиті як матеріал для ремонту того одягу, який ще був придатний для цього. Але навіть у такому разі члени комісії (з польської сторони) вимагали повернення старих речей, яких дехто з вояцтва взагалі не мав. Неможливість виконання цієї вимоги в повному обсязі призвела до того, що видача будь-яких речей у таборі була припинена на вимогу комендатури табору [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351].

Бракувало вояцтву і взуття, хоча потребуючим таборянам було видано 926 пар (вже бувших у використанні), а також організовано його ремонт (1679 пар), чоботи все більше псувались, а старі швидко виходили з ладу. Унаслідок цього 45 таборян ходили босоніж. Натомість натільна білизна, хоч і в мінімальних кількостях, видавалась таборянам регулярно (з грудня 1920 р. - 4899 пар), але внаслідок неритмічної роботи пральні (через псування помп водокачки), прати її можна було лише два рази на місяць. Штаб групи намагався налагодити прання білизни в казанах, але кустарні умови цього та надмірна забрудненість білизни призводили до швидкого її виходу з ладу [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351].

Харчовий раціон козака в цей час зменшився до того, що його денний пайок "складався з ранкової кави з хлібом, обіду з одного дання (страви - авт.) і вечірньої кави з маленьким куснем хліба". Усі спроби поліпшити харчування козацтва закінчилися невдачею через брак картоплі та будь-якої їй заміни, уже починаючи із середини червня. Через це моральний стан інтернованих стрімко погіршувався, а командування групи не мало жодних можливостей цього зарадити. Усі можливі в умовах табору військові навчання вже були проведені, і вояцтво не знало, куди подіти себе від безділля. До того ж інтерновані не отримували жодного грошового забезпечення, не мали можливості вільно виходити за межі табору (це стосувалося насамперед козацтва), що також негативно впливало на їхній психічний стан [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351-351 зв.].

На думку генерала М. Безручка, ставлення комендатури до інтернованих було позначене зайвим фор-

малізмом (вимогами повернення старого одягу як умови видачі нових речей; зобов'язанням усіх таборян остригати волосся за відсутності машинок для підстригання, які мали купуватись штабом групи за рахунок тих коштів, які призначались на культурно-освітні цілі). Тим таборянам, які хотіли віднайти роботу поза табором, не видавались перепустки на вихід з нього на тій підставі, що працедавець мав самостійно зголоситись до комендатури й укласти контракт із потенційним робітником. При цьому діяла заборона на працевлаштування українців на теренах сусідніх Іновроцлавського і Торунського староств. Також начальнику групи інтернованих було незрозуміло, чому комендатура відмовлялась видавати перепустки таборючим артистам для проведення концертів та театральних вистав таборянами в польських містах [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.].

Через категоричну незгоду польської комендатури на внесення будь-яких змін до внутрішньобарачкового простору в таборі не було умов для створення майстерень. Водночас частина приміщень у таборі стояла порожньою, але використовувати їх можна було тільки після отримання особливої згоди від командування військового округу або навіть із Варшави. З огляду на це все М. Безручко класифікував ставлення польської комендатури до інтернованих як "недоброзичливе", особливо відзначаючи неприхильність до українців з боку ад'ютанта коменданта табору поручника Мушки, яке межувало зі свавіллям.

Комендатура табору цілковито уникала проведення консультацій зі штабом групи інтернованих, навіть коли йшлося про вирішення найпростіших питань побуту та життєдіяльності таборян. Прикрим було й те, що комендант табору догматично трактував положення інструкції про порядок інтернування військ УНР у Польщі, не бажаючи зважати на очевидне - ситуація грудня 1920 р. і літа 1921 р. суттєво різнилась, а в силу складних умов перебування в Александрові українці заслугоували принаймні на співчуття і здоровий глузд у вирішенні їхніх проблем з боку службовців комендатури, не маючи, на жаль, ані першого, ані другого [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.].

М. Безручко вважав, що той внутрішньотаборовий порядок в Александрові, коли козаки мали право залишати табір тільки в складі команд, а молодші офіцери раз на тиждень, уже не відповідав потребам українського вояцтва. Надмірна скупченість інтернованих у таборі та жорсткі обмеження на вихід із нього мали одним із своїх наслідків незадовільний загальний санітарний стан території Александрова і зокрема - "сморід", який можна було почути тут майже всюди. М. Безручко відзначав, що внаслідок таких обтяжливих умов у таборі прогресували сухоти й анемія: 14 осіб на цей час уже було відправлено на лікування до міського шпиталю в Торуні, ще близько 40 таборян (із початковою фазою цієї хвороби) щоденно лікувались у таборового лікаря, стільки ж страждало на анемію [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.].

Безсторонньо аналізуючи всі перераховані М. Безручком факти "несоюзницького" ставлення польської влади до інтернованих українців, слід зазначити, що в більшості вони мали дійсні підстави, а їх усунення не вимагало якихось надмірних зусиль від комендатури чи військового відомства Польщі. Єдиним "перегином" з його боку можна трактувати бажання начальника групи перекласти на польську владу ще й догляд за зовнішнім виглядом українського вояцтва, коли б за кошт комендатури купувались машинки для підстригання волосся в таборян. У такому випадку саме штаб групи

мав подбати про створення умов, які б дозволяли інтернованим мати належний зовнішній вигляд.

"Ахіллесовою п'ятою" табору весь час залишалось дотримання чистоти на його території, а також у бараках. Усвідомлюючи тимчасовість свого перебування в Александрові та перебуваючи в дуже складних побутових умовах, таборяни у своїй масі демонстрували різне небажання докладати хоч би мінімальні зусилля для цього. Хоча в багатьох наказах начальника групи інтернованих містились нагадування про необхідність підтримання порядку та належного санітарного стану, а також суворі попередження комендантам бараків та командирам частин, вони мали тільки частковий ефект. Прибравши раз навколишню територію й бараки, інтерновані вже за короткий час знову повертались до свого "звичайного" стану, продовжуючи смітити навколо себе та "удобрювати" ґрунт навколо бараків.

Черговим підтвердженням такому стану речей став наказ № 56 від 27 травня 1921 р., у якому інтерновані вже вкотре зобов'язувались "утримувати лад і чистоту в таборі", що було тим більш важливо у зв'язку з настанням спекотної погоди та "появленням мух". Далі в наказі зазначалось, що незадовільний санітарний стан табору загрожуватиме "його мешканцям безпекою червінки (дизентерії), яка страшенно виснажує організм чоловіка, і, завдяки своїй заразливості, може покласти в ліжка все населення табору". Для запобігання цьому від інтернованих вимагалось елементарне - "підтримання чистоти в таборі, особливо в виходках (туалетах - авт.), в кухнях і смітниках". Також інтерновані попереджались про необхідність проходження обов'язкової вакцинації з метою профілактики цієї небезпечної хвороби [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78].

Між тим таборова дійсність дійсно могла призвести до таких сумних наслідків, бо, як йшлося в уже цитованому наказі, в Александрові панувала "страшна небалість щодо тримання табору в належному санітарному стані, систематичної уборки не проводиться, в виходках [було] понапаскуджено [...] смітники дуже рідко відчищаються і т. і., а органи комендантського догляду, на обов'язку котрих фактично є слідкувати за санітарним станом табору, дуже мляво провадять свою діяльність". З метою подолання такого стану речей санітарному референтові табору сотнику К. Морозовському належало "ознайомити шляхом викладів всіх мешканців табору з властивостями червінки і мірами перестороги"; "встановити систематичну уборку двічі на день" (відповідальність за це спадала на начдивів, що вже засвідчувало поважність цієї проблеми); на кухнях мав підтримуватись "взірцевий порядок" шляхом триразового прибирання [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78].

Але й цього разу, навівши порядок, уже за короткий час таборяни забули про необхідність його підтримання, що зумовило появу чергового наказу групі (№ 69 від 8 липня 1921 р.), у якому генерал П. Ліпко за "бруд в таборі і не ретельну уборку" оголосив комендантам двох дивізій дводобовий арешт з продовженням виконання ними службових обов'язків. Він також попередив, що "далша не ретельність потягне за собою вже кари з боку польської влади на три тижні арешту". Начальник групи був переконаний, що таке втручання "болюче" позначиться "на кожному свідомому українцеві і тільки безсовісні, з рабською психологією, люди прагнуть до того". Він учергове зобов'язував командирів бригад і начальника таборового обозу "звернути належну увагу на санітарний стан частин і чистоту [...] районів розташування аби уникнути втручательства польської влади" [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 109].

Частина інтернованих виявляла свою недисциплінованість і в інший спосіб - уникаючи проходити щеплення від червінки (дизентерії). Намагаючись змусити цю частину таборян до послуху, польський комендант попередив про "закриття" табору (заборону виходу з табору), а начальник групи наказав прибути на щеплення всім частинам на чолі зі своїми командирами, які мали персонально забезпечувати явку всіх своїх підлеглих [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 109].

Мала місце й така серйозна проблема, як відмова від виконання деяких із козаків наказів старшин, що підважувало самі підвалини військової організації армії УНР. Один із таких випадків - конфлікт між начальником таборової пральні поручником М. Пікульським і її працівником козаком М. Малигоном - був докладно висвітлений у наказі (№ 73 від 18 липня 1921 р.) групі інтернованих [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124]. Він розпочався з того, що М. Малигон спочатку запізнівся, не приступивши вчасно до визначеної йому роботи, після чого ще й не виконав чергового наказу одного із підлеглих М. Пікульського.

У цій ситуації начальник таборової пральні покарвав М. Малигона у той спосіб, що наказав йому випрати вісім пар білизни, але той виправ лише шість. М. Пікульський знову наклав на нього покарання, наказавши випрати чергові вісім пар, а також розпорядився не випускати М. Малигона на обід, допоки той не виконає визначений йому обсяг робіт у пральні. Останній заперечував та безуспішно намагався вийти, заявивши про те, що він не буде виконувати цього наказу. Після цього М. Малигон почав галасувати та відмовлявся стати до праці, аж допоки зденерований М. Пікульський не завдав йому удар рукою в голову. При спробі ще одного удару М. Малигон перехопив руку поручника, вдарив М. Пікульського у відповідь так, що з того злетів кашкет.

Намагаючись повернути до цього конфлікту загальну увагу та підтримати М. Малигона, чотовий 6-го технічного куреня 6-ої дивізії Я. Нестеренко написав лист до редакції таборової газети "Нове життя" (з наміром його опублікувати), у якому "в демагогічному тоні з тенденційним висвітленням [...] випадку і з зверненням персонально до пор[учника] Пікульського оскаржував цього старшину в утєчі" з позицій в одному з епізодів бойових дій 6-ої дивізії. Останнє було цілковитою неправдою, і на думку начальника групи, цей лист (якщо би він був надрукований), "потягнув би за собою лише руйнацію дисципліни в війську" [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124].

У резолютивній частині наказі П. Ліпко доручав передати справу поручника М. Пікульського до військового суду (за звинуваченням останнього в образі козака "ударом руки в обличчя"), а також провести розслідування щодо козака М. Малигона за звинуваченням його "в неодноразовому невиконанні наказів начальника" та образі старшини. Чотовий Я. Нестеренко був розжалуваний у козаки, а також отримав 10 днів арешту на гауптвахті "за образливе для начальника листування, підбурююче козаків до порушення дисципліни". Командиру 6-го технічного куреня сотнику В. Бокітьку була оголошена догана "за те, що він не звертає уваги на військове виховання підлеглих йому в дусі дисципліни і знання військових законів" [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124].

Але проблеми із самодисципліною були не лише в старшин, але й у генералів армії УНР. До порушників військових приписів потрапив, зокрема, начальник окремого корпусу кордонної охорони генерал-хорунжий О. Пилькевич, який, не поставивши до відома начальника групи в Александрові, у вересні 1921 р. самовільно

виїхав на кілька днів до Тарнова (місця осідку уряду УНР в екзилі). На думку військового міністра уряду УНР В. Павленка, "таке порушення елементарних правил військової дисципліни [...] потягає за собою звабливий приклад для молодшої старшини", а відтак заслуговує на суворе покарання. Щоправда, з огляду на не вказані в наказі полегшуючі обставини, О. Пилькевич отримав лише "гостру догану" [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 141].

У цьому ж наказі вже вкотре згадувався "нуждений стан" бараків "під взглядом гігієнічним" та містилася констатація необхідності підтримання в них належного порядку. Але в цій частині накази практично не виконувались, про що свідчить рапорт польського офіцера з казарменого догляду підпоручника Туміловича комендантові табору. Попри його кількарізкові нагадування комендантам бараків № 9 і 10 (6-та дивізія) про необхідність дотримання чистоти, там мали місце "страшні бруди: сміття неметене лежить під ліжками, на підлозі валяється сила недокурків, паперів і т. і.". Така сама картина відкривалась і в бараку № 8 та старшинській кухні ("страшні безпорядки, бруд, сміття"). При цьому коменданти згаданих бараків ігнорували всі його зауваження щодо необхідності підтримання належного порядку.

За його оцінкою, у районі розташування 4-ої дивізії "зовнішній порядок удержувався відносно краще", але при цьому систематично розбирались "хідники з залізничних шпал". Очевидно, що згаданому офіцеру польської командатури можна було б закинути упередженість у висвітленні таборової дійсності, але, судячи з резолюції (датована 25 вересня 1921 р.) начальника групи інтернованих Військ УНР М. Безручка, усе це дійсно мало місце: на українському перекладі рапорту Туміловича начальник групи вчергове зобов'язував комендантів бараків зарядити "обов'язкову уборку двора щоденно по обіді", а бараки належалося прибирати не менше двох разів на день [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 32, арк. 384].

Зрештою, із цих постійних "зазивів" вояцтва до підтримання чистоти стає зрозумілою та увага, яка приділялась командуванням групи та польською командатурою таборовому шпиталю, до якого вчачали хворі таборяни (за півріччя його існування лише до його амбулаторії інтерновані звертались 16211 разів, завжди отримуючи потрібну їм лікарську чи медикаментозну допомогу). За час свого існування таборовий шпиталь розширився і станом на літо 1921 р. займав чотири бараки, у яких було обладнано п'ять палат для хворих, аптека, ванна, казарма для санітарів, помешкання для канцелярії і цейхаузів. Амбулаторія займала дві великі зали, у яких відбувався прийом хворих, щеплення та засідання медичних комісій. Видається доцільним навести основні кількісні показники роботи таборового шпиталю за цей час: загалом у ньому лікувалось 930 осіб (із діагнозом плямистий тиф - 14 осіб, поворотний тиф - 164, дизентерія - 1, грип - 140, малярія - 154, туберкульоз - 18, інші пошесні хвороби - 16), а також було проліковано 294 особи з терапевтичними діагнозами і 76 - із хірургічними [Нове Життя. Александрово, 1921а].

Усім таборянам були зроблені щеплення на віспу, черевний тиф (двічі) та ін'єкції тетравакцини (двічі). Завдяки цьому смертність серед хворих була на дуже низькому рівні - лише чотири випадки або 0,45 % від загальної кількості хворих. Понад 1000 хворих таборян (а також інваліди) були обстежені медичними комісіями. Усе це стало можливим завдяки свідомому та відповідальному ставленню до виконання своїх обов'язків

медичного персоналу шпиталю і насамперед головно-го лікаря табору сотника К. Морозовського [Нове Життя. *Александрово, 1921b*].

Хворим у шпиталі допомагав таборовий (дивізійний) кооператив, що був заснований ще в другій половині грудня 1920 р., правління якого щомісячно перераховувало для їхніх потреб (а також для інвалідів та на придбання ліків) визначені суми із свого чистого прибутку. Крім того, згідно з положеннями свого статуту кооператив дбав і про "загальну допомогу [...] всьому таборові, як культурно-освітню, харчову, санітарну та інше" [ЦДАВО України, ф. 3526, оп. 1, спр. 4, арк. 173]. Правління подбало також і про забезпечення цілком невідкладних потреб інтернованих у таборі, заснувавши шевську майстерню і голярню, відкривши кооперативні курси та започаткувавши видання таборової газети "Зірниця".

У квітні 1921 р. це видання повідомляло про чотиримісячні підсумки діяльності кооперативу, подавши й розподіл сум прибутку. Відтак кооперативом у січні-квітні 1921 р. для різних потреб табору було виділено: культурно-освітньому відділові табору - 15 тис. м. п., для придбання книжок - 1000, на допомогу хворим у шпиталі - 5360, на допомогу інвалідам - 2170, для придбання медикаментів для шпиталю - 3000, для видання журналу "Зірниця" - 4431, на безплатну різдвяну лотерею - 4350, на благодійні цілі - 5000, на Великодні подарунки стрільцям - 8000 [Зірниця. *Олександрів, 1921a*]. На початку травня 1921 р. кооператив організував відзначення кооперативного свята, у програмі якого взяли участь спортивний і співочий гуртки, струнна таборова група і навіть міський духовий оркестр. Кооператив подбав про призи (до нагородження переможців різних конкурсів долучилася й таборова філія УМСА) [Зірниця. *Олександрів, 1921b*].

Крім загальнотаборового кооперативу при 6-й гарматній бригаді 6-ї дивізії заснувався ще один кооператив, який здебільшого дбав про інтереси своїх засновників. Така ситуація, а також і те, що кооператив 6-ої дивізії виконував функції загальнотаборового (а 4-та дивізія водночас не спромоглась на заснування власних кооперативних організацій), змусила декого з таборян та до висловлення претензій з огляду на "нерівноправність" вояцтва двох дивізій. Певно, під впливом цього новий начальник групи інтернованих (генерал П. Ліпко) удався до реорганізації цілої кооперативної сфери в таборі, маючи на меті її централізацію та підпорядкування загальнотаборовим потребам.

Зокрема, він розпорядився створити "спілку кооперативів" із єдиним статутом, до якого був би внесений порядок розподілу його чистого прибутку (16 % - у розпорядження кооперативу, 10 % - на потреби шпиталю, 20 % - на культурно-освітні цілі, 54 % - "до скарбниці Штаба групи для видаткування на загальні потреби табору". Кооперативи мали скоротити свій штат та знаходити найдешевший крам для продажу таборянам, а також збільшити обороти торгівлі та, відповідно, свій чистий прибуток. Задля цього командування групи пропонувало майбутньому кооперативу позичку в 200 тис. м. п. [ЦДАВО України, ф. 3526, оп. 1, спр. 4, арк. 173].

Кооператори проігнорували цю пропозицію, тому своїм черговим наказом (№ 58 від 1 червня 1921 р.) П. Ліпко зобов'язав усі кооперативи до саморозв'язання, а також передачі всіх оборотних коштів та помешкання, "не руйнуючи в ньому приладдя для крамниці і чайної". Натомість мала бути створена таборова кантина, яка би перебувала під управлінням виборної президії, обраної спеціально делегованими для її створення представниками від кожного куреня згадуваних дивізій та інших частин, що перебували в таборі [ЦДА-

ВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78]. Невдовзі кантина почала свою комерційну діяльність, і за перші два місяці отримала 121193 м. п. чистого прибутку, що свідчило про невисоку ефективність її роботи, хоча вона від початку очевидно що не ставила перед собою такого завдання. Ця сума була розподілена малими квотами на різні гуманітарні потреби (інвалідам, для шпиталю, на пресовий фонд, інтернату малолітніх, "на купівлю мітел для табору" та ін.) [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 110-110 зб.].

Зрештою, час існування табору в Александрові довів кінець, що було пов'язано з планами військового міністерства Польщі оптимізувати видатки на утримання інтернованих вояків-українців. Уже у вересні стало зрозуміло, що невдовзі має відбутись переїзд таборян на нове місце - до табору Каліш. Передислокацію інтернованих до цього табору було здійснено у двадцятих числах жовтня 1921 р. залізничним транспортом [ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 138].

Висновки

Майже одинадцятимісячне перебування в таборі Александрів залишило в його колишніх мешканців конторверсійні спогади. Дислокованим тут частинам і з'єднанням армії УНР удалося зберегти свою організацію та штаби, для вояцтва (старшин, підстаршин та козаків) проводились виклади як загальноосвітнього, так і військово-фахового характеру. Організаційно-керівним осередком табору весь час залишався штаб групи на чолі з полковником В. Змієнком, завдяки якому начальники групи (генерали М. Безручко і П. Ліпко) мали можливість дієво та оперативно впливати на всі події, які відбувались у таборі. Дуже важливим було те, що завдяки зусиллям лікарського й санітарного персоналу таборового шпиталю інтерновані мали можливість отримувати кваліфіковану допомогу, а своєчасне щеплення вояцтва дозволило запобігти розповсюдженню поширених хвороб (хоча окремі їх випадки все ж таки траплялись).

Дозвілля таборян теж було наповнене різними організаційно-виховними та національно-культурними заходами та акціями, що дозволяло хоча би частково гамувати ностальгійні почуття вояцтва. Свою лепту в справу допомоги культурно-освітнім осередкам та найуразливішим категоріям інтернованих вносили благодійно-харитативні організації, а також і таборовий кооператив, перераховуючи на різні гуманітарні потреби частину своїх прибутків. Спеціально жінками, дітьми та інвалідами в Александрові опікувалась таборова філія Союзу українок, завдяки діяльності якої стало можливим поліпшити харчування та матеріальний стан цих груп мешканців табору.

Але попри всі зусилля штабу групи, таборове повсякдення інтернованих було малозабезпеченим та некомфортним, що суттєво пливало на загальні настрої таборян. Частина інтернованого українського вояцтва, яка не мала виробленого національно-державницького світогляду, залишала табір у пошуках кращого життя, відтак значного розмаху набуло таке явище, як дезертирство. У цей час усе більше таборян починали задумувались про своє майбутнє, і хоча переважна їх більшість сподівалась продовжити боротьбу з більшовизмом за відновлення УНР, їхні моральні сили теж мали обмежений запас міцності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921. *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie. Włocławek*, 1987. T. VI (Historia). S. 245-258.

2. Вішка О. Козацька могила на Куявах. Львів, 1993. 12 с.
3. Колянчук О. Слідами інтернованих в Польщі вояків Армії УНР. *Наше Слово*. Варшава, 1991. № 49-50.
4. Колянчук О. Слідами інтернованих в Польщі вояків Армії УНР. *Наше Слово*. Варшава, 1992. № 1.
5. Вішка О. Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 1995. Вип. 2. С. 353-364.
6. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ-Філадельфія, 1997. 187 с. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901> (дата звернення: 10.06.2018).
7. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч. II: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). Київ, 2000. 262 с.
8. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр. Львів, 2000. С. 91-92.
9. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim 1918-1921. *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej)*. Toruń, 2008. S. 51-64.
10. Срібняк І. Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів-Куявський у 1920-1921 рр. *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej)*. Toruń, 2008. S. 65-76.
11. Wiszka E. Ukraińska prasa obozowa wydawana w Aleksandrowie Kujawskim (1920-1921). *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej)*. Toruń, 2008. S. 77-90.
12. Waszkiewicz Z. Żucie religijne w Obozie Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim w 1921 roku. *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej)*. Toruń, 2008. S. 91-97.
13. Срібняк І. "Всі ми живемо надією, що вернемо на Україну..." (становище інтернованих вояків-українців у таборі Александрів Куявський, Польща, взимку 1920-1921 рр.). *Сумська старовина*. Суми, 2018а. № LII (у друці).
14. Срібняк І. "Не гнійте в бараках, творіть життя тут, на цьому маленькому місті, огороженому дротами..." Повсякдення інтернованих вояків-українців у Александрові (Польща) у висвітленні таборової періодики, 1921 р. *Європейські історичні студії: науковий журнал*. Київ, 2018b. № 10 (у друці).
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 63 (наказ № 41 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 30 березня 1921 р.).
16. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 63.
17. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 53 зв.
18. ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 510, арк. 78-90.
19. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 42, арк. 265.
20. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 42, арк. 265.
21. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351.
22. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351.
23. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351.
24. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351-351 зв.
25. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.
26. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.
27. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, арк. 351 зв.
28. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78 (наказ № 56 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 27 травня 1921 р. за підписом начальника групи генерал-хорунжого П. Ліпка).
29. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78.
30. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 109 (наказ № 69 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 8 липня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим П. Ліпком).
31. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 109.
32. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124 (наказ № 73 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 18 липня 1921 р., підписаний генерал-хорунжим П. Ліпком).
33. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124.
34. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 124.
35. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 34, арк. 141 (наказ № 90 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 23 вересня 1921 р.).
36. Нове Життя. Александрово, 1921а. 23 червня. № 57. С. 4.
37. Нове Життя. Александрово, 1921b. 23 червня. № 57. С. 4.
38. ЦДАВО України, ф. 3526, оп. 1, спр. 4, арк. 173.
39. Зірниця. Олександрів, 1921а. 21 квітня. Ч. 6. С. 11.
40. Зірниця. Олександрів, 1921b. 15 травня. Ч. 7. С. 21.
41. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78 (наказ № 56 групі інтернованих Військ УНР в Александрові від 27 травня 1921 р. за підписом начальника групи генерал-хорунжого П. Ліпка).
42. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 78.
43. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 110-110 зв.
44. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33, арк. 138 (наказ № 102 групі інтернованих Військ УНР в Александрові, підписаний генералом М. Безручком від 23 жовтня 1921 р.).

Sribniak Ihor,

Doctor of Historical Sciences, professor;

Borys Grinchenko Kyiv University

THE CAMP OF INTERNED SOLDIERS OF THE ARMY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN ALEKSANDRIV, POLAND IN THE SPRING AND SUMMER OF 1921 (based on the materials of the Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine)

Author puts into scientific use new historical data about domestic life of internee military man. In particular, author analyzes the conditions of the interned Ukrainian warfare in the camp of Alexandriv (Poland) in the spring and summer of 1921. It is proved that the life of Ukrainian soldiers was marked by considerable difficulties, which was caused by unsanitary in the camp, not always a satisfactory diet and a general unfavorable regime for the maintenance of interned. All this led to the demoralization of the part of the interned Ukrainian battleship, which had no stable national-state feelings. Some of them left the camp unauthorized, after which such persons were excluded from the army of the UNR as deserters. But despite all the complexity of parts and connections kept their military organization, and thanks to well-organized work of the camp's hospital in the camp it was possible to prevent the spread of infectious diseases. All this time, the headquarters of the group effectively carried out organizational and managerial functions by all parts of the life and activities of the interned in the camp.

Key words: camp; interned; hospital; order; commandant's office; Alexandriv; Poland.

СХІД № 4 (156) липень-серпень 2018 р.

REFERENCES

1. Karpus, Z. 1987. Camps of refugees, prisoners of war, and those who were interned in Aleksandrowi Kyjawskim in the years 1918-1921. *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*. Włocławek, 1987. T.VI (Historia). S.245-258 (pol.).
2. Vishka, O. 1993. The Tomb of the Cossack in Kujawah. W.p. Lviv, 1993. (ukr)
3. Kolyanchuk, O. 1991. Following the Polish Army soldiers interned in the Ukrainian People's Republic. *Nashe slovo*. Warsaw, No. 49-50 (ukr).
4. Kolyanchuk, O. 1992. Following the Polish Army soldiers interned in the Ukrainian People's Republic. *Nashe slovo*. Warsaw, No. 1 (ukr).
5. Vishka, O. 1995. Publishing activity of soldiers of the Army of the UPR, interned in Aleksandr Kuyavsky. *Collected works of the Research Center of periodicals*. Lviv, 1995. Issue.2. 353-364 pp. (ukr).
6. Sribnyak, I. 1997. Disarmed, but unbroken, UNR Army interned in camps in Poland and Romania (1921-1924 gg.). Kyiv-Philadelphia, 187 pp. Available at: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>.
7. Sidorenko, N. 2000. National-spiritual self-affirmation. Part.II: The press of interned Ukrainians and civilian emigration (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919-1924). W.p., Kyiv, 262 p. (ukr).
8. Kolyanchuk, O. 2000. Ukrainian military emigration in Poland 1920-1939 Lviv, 91-92 pp. (ukr).
9. Karpus, Z. 2008. Camps of refugees, prisoners of war, and those who were inaugurated in Aleksandrowi Kyjawskim 1918-1921. *Aleksandrów Kujawski. The camps of prisoners of war and those from 1918-1921*. Part I (Living conditions of captives and natives and Ukrainian political emigration). Toruń, 2008 51-64 pp. (pol.)
10. Sribniak, I. 2008. Cultural and educational work in the camp of interned troops of the UNR Aleksandr-Kuyavsky in 1920-1921. *Aleksandrów Kujawski. The camps of prisoners of war and those from 1918-1921*. Part I (Living conditions of captives and natives and Ukrainian political emigration). Toruń, 2008. 65-76 pp. (ukr).
11. Wiszka, E. 2008. The Ukrainian camp press published in Aleksandrów Kujawski (1920-1921). *Aleksandrów Kujawski. The camps of prisoners of war and those from 1918-1921*. Part I (Living conditions of captives and natives and Ukrainian political emigration). Toruń, 2008. 77-90 pp. (pol.)
12. Waszkiewicz, Z. 2008. Religious chewing in the Camp 6 internment camp in Aleksandrów Kujawski in 1921. *Aleksandrów Kujawski. The camps of prisoners of war and those from 1918-1921*. Part I (Living conditions of captives and natives and Ukrainian political emigration). Toruń, 2008. 91-97 pp. (pol.)
13. Sribniak, I. 2018a. "We all live in the hope that we will return to Ukraine ..." (the situation of interned Ukrainian soldiers in the camp of Alexander Kuyavsky, Poland, in the winter of 1920-1921). *Sumska starovyna*. № LII (in print)
14. Sribniak, I. 2018b. "Do not bend in the huts, create life here, in this small city fenced with wires ...". Internship of interned Ukrainian soldiers in Aleksandrov (Poland) in the coverage of the camp's periodicals, 1921. *European historical studios: a scientific journal*. No. 10 (in print).
15. Order number 41 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from March 30, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.63.
16. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.63.
17. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.53 zv.
18. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 1075, opys2, sprava.510, p.78-90.
19. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.42, p.265.
20. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.42, p.265.
21. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351.
22. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351.
23. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351.
24. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.350-351 zv.
25. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351 zv.
26. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351 zv.
27. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.37, p.351 zv.
28. Order number 56 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from May 27, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.78.
29. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.78.
30. Order number 69 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from July 8, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.109.
31. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.109.
32. Order number 73 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from July 18, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.124.
33. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.124.
34. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.124.
35. Order number 90 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from September 23, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.34, p.141.
36. *Nove zhyttia*. Aleksandrov, 1921a. June, 23. № 57. P.4.
37. *Nove zhyttia*. Aleksandrov, 1921b. June, 23. № 57. P.4.
38. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 3526, opys1, sprava.4, p.173.
39. *Zirinytsia*. Aleksandrov, 1921a. April, 21. Part.6. P.11.
40. *Zirinytsia*. Aleksandrov, 1921b. May, 15. Part.7. P.21.
41. Order number 56 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from May 27, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.78.
42. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.78.
43. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.110-110 zv.
44. Order number 102 for the group of interned troops of the UNR in Aleksandrov from October 23, 1921. Central State Archives of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine, fond 2439, opys1, sprava.33, p.138.